

Solna kyrka

Antikvarisk medverkan vid utvändig restaurering av Langes gravkor, Solna kyrka, Solna socken, Solna kommun, Uppland

Åsa Berger och Cecilia Pantzar
Rapport 2011:22

Solna kyrka

Antikvarisk kontroll vid utvändig restaurering av Langes gravkor, Solna kyrka, Solna socken, Solna kommun, Uppland

Åsa Berger och Cecilia Pantzar
Rapport 2011:22

Rapporten finns i PDF-format på adressen
www.stockholmslansmuseum.se

Sickla Industriväg 5B, 131 54 Nacka
Tel 08-586 194 00 Fax 08-32 32 72
Webb: stockholmslansmuseum.se

© Stockholms läns museum
Produktion: Stockholms läns museum
Bild framsida: Gravkoret efter putsning, men före målning. Foto Cecilia
Pantzar Lp 20110531.

Allmänt kartmaterial: Lantmäteriverket. Medgivande 97.0133

Nacka 2011

Innehåll

Sammanfattning av utförda åtgärder.....	7
Administrativa uppgifter.....	7
Byggnadshistorik med relevans för ärendet.....	8
Utförda åtgärder.....	9
Arkeologisk förundersökning	13
Avvikelser från arbetshandlingar.....	19
Kulturhistorisk bedömning av utförda åtgärder	19
Övriga handlingar med relevans för ärendet.....	19
Referenser.....	19

Sammanfattning av utförda åtgärder

Gravkoret åtgärdades på grund av fuktproblem. Dränering och avvattning förnyades. Fasaderna putslagades och avfärgades. Även invändiga putsskador lagades och avfärgades.

Administrativa uppgifter

Objekt:	Solna kyrka
Socken:	Solna
Kommun:	Solna
Landskap:	Uppland
Arbetshandlingar:	Krister Berggren Byggkonsult AB 20100402 Plåtkonsult Rolf Svensson AB
Länsstyrelsens beslut:	20100503, dnr 433-10-5357
Vårt dnr:	2010:098
Byggherre/beställare:	Solna församling
Byggledare/arkitekt:	Krister Berggren / Sven
Konsulter:	Plåt Rolf Svensson
Entreprenörer:	Hagslätts AB TP Puts
Antikvarisk medverkan:	Stockholms läns museum genom Cecilia Pantzar
Byggnadstid:	Juni 2010
Antikvarisk slutbesiktning:	20110617

Langes gravkor från sydväst 1917. Foto taget av Sven Brandel 1920 från Kulturmiljöbild ATA. Lägga märke till hängrännornas tilltagna fall.

Byggnadshistorik med relevans för ärendet

Solna kyrka är en av länets tre rundkyrkor, alla med rötter i 1100-talet. Stora delar av kyrkan är medeltida. Bland senare tillägg finns två gravkor från 1700-talet, Poluska och Langeska. Langes gravkor från 1780-talet är beläget på kyrkans södra sida. Kyrkans exteriör präglas i hög grad av 1800-talets restaurering med synliga grästensmurar och kalkputsade tegelpartier. Gravkoren bryter på så vis mot helheten med ett mer stramt fasaduttryck av 1700-talssnitt.

Langes gravkor från sydväst före restaurering i maj 2008. Foto Cecilia Pantzar Lp20110527.

Utförda åtgärder

Gravkoret dränerades utmed alla sidor och grundmurarna kompletterades med kapillärbrytande material. Inför grävningen avlägsnades gravkorets trappsten, stenbeläggningen mellan gravkor och vapenhus samt en gravhäll väster om gravkoret. Utmed västväggen frilades gravkorets utskjutande källarvalv. Vid framgrävning av källarens grundmur framkom en tidigare okänd murad grav. Gravens ena långsida låg i direkt anslutning till källarmuren. Fyllningen i graven avlägsnades till ett djup av 0,6 meter, istället för tänkta 2 m. Söderut grävdes en större yta och grundmuren frilades helt. Österut öppnades hela ytan mellan gravkor, rundhus och vapenhuset. Bägge schakten nådde ner till ett djup av ca 2 meter. Schaktet fylldes närmast muren med lecakulor på fiberduk upp till cirka 40 cm under marknivå. Dagvattenledningar drogs utanför lecafyllningen från respektive hörn och anslöts till befintlig dagvattenbrunn i vapenhusets sydvästra hörn. På ca 0,4 m djup täcktes hela den uppgrävda ytan av en geomembranduk som fästes i grunden ca 0,2 meter under marknivån. På en bädd av singel ovan duken drogs dräneringsledningar en på respektive sida av gravkoret. Rören anslöts också till befintlig brunn vid vapenhusets sydvästra hörn. Slutligen avjämnades ytan till ursprunglig marknivå med delar av de bortgrävda massorna. Rensrör i marknivå ligger ytligt dolda under gräsmattan. Två på respektive sida av gravkoret. Stenläggningen mellan vapenhus och gravkor lades tillbaka i sand, men utan tidigare fogning av cementbruk. Gravhällen väster om gravkoret samt framför entrén lades tillbaka.

Langes gravkor från söder före restaurering i maj 2008. Foto Cecilia Pantzar Lp20110528.

Plåt

Befintlig taktäckning av kopparplåt är troligtvis från 1950-talet. Den kantiga utskjutande hängrännan överskuggar den nätta takfoten och är misspyrdande för takets siluett. I samband med att avvattningen ändå skulle kompletteras med en rännal från långhusets takfall samt nya, något grövre, stuprör diskuterades även att göra hängrännan mindre framträdande. Tilltaget utfördes inte denna gång, men finns med som ett alternativ längre fram.

Fasader 2011

Fasadputsens skada nedtill koncentrerades till de rusticerade hörnpartierna. Lösa putspartier knackades ner och kompletterades med ny puts av hydrauliskt kalkbruk. En mer djupgående skada i sydöstra hörnet lagades med både tegel och kalkbruk. Slätputsade ytor målades som tidigare med kalkfärg i guldockra. Hörnkedjor och listverk ska målades med ljusgrå linoljefärg, men för ett gott resultat inväntas putsens karbonatisering. De lagade ytorna målades in med ljusgrå kalkfärg så länge. Slutmålning med linoljefärg sker först nästa år.

Sandstenen i sockelpartiets övre del var skadad i ytan på flera ställen. Skadorna lagades med hydrauliskt kalkbruk som påfördes med slät yta. Nedre delen av sockelpartiet målades på nytt med kallasfalt.

Invändigt åtgärdades putsskador på västra och norra väggen. Skadorna härrör från tidigare fuktvandring i murarna och var koncentrerade till väggarnas nedre delar. Kvarvarande putsytor består av både äldre kalkputs och senare lagningar med cementblandning. Nya putsytor utfördes med en mix av kalkbruk, hydrauliskt kalkbruk och en liten andel cementbruk. Cementblandningen syftar till att skapa

bättre infästning till anslutande cementlagningar. Samtliga använda brukstyper är av fabrikat Weber. Befintlig äldre kalkputs är slät, 5-8 mm tjock och bemålad med flera lager kalkfärg. Under ett flertal vita skikt finns rester av en svagt gul nyans. Norra väggen är murad med obearbetad sandsten lagd i jämna skift. Skifthöjden är mellan 10-20 cm och stenbredden mellan 10-15 cm. Fogarna mäter ca 2 cm och består av ett mellanmörkt lerhaltigt bruk med kalkfläckar.

Stenarbete

Trappstenen av kalksten var mycket sprucken, men klarade flytten i samband med dräneringsgrävningen. Några spjälkade bitar lösgjordes ytterligare. Dessa partier säkrades med lim. Gravhällen av kalksten som är belägen på marken väster om gravkoret var skadad i ena hörnet. En större del var avbruten och två mindre bitar saknades. Den lösa delen fästes med dubbar och de bortfallna delarna ersattes med bruk.

Vid grävningen hittades flera formhuggna stenar och tegelstenar som troligtvis härrör från någon äldre byggnadsdetalj i kyrkan.

Befintlig utkastare på långhuset kompletterades med ränna ner till gravkorets östra hängränna. Foto Cecilia Pantzar Lp20110530.

Sydvästra hörnet efter putsläggning. Inledningsvis målas ytan med kalkfärg. Nästa år målas den åter med linoljefärg. Foto Cecilia Pantzar Lp20110532.

Frilagt murverk på gravkorets norra innervägg. Foto Cecilia Pantzar Lp20110533.

Arkeologisk förundersökning

Vinkeln mellan vapenhuset, rundkyrkan och gravkoret

Ett ca 1,0 meter tjockt lager med kringrörda och skadade ben, därunder ett 0,1 meter tjockt lager med gulbrun sand därunder "örörda" skelett.

Längst in mot rundkyrkans vägg låg ett barn i 6- till 8-årsåldern (1). Skelettet var bevarat från midjan och ned men saknade fötter. Fötterna har skadats då vapenhuset byggdes på 1400-talet och man kan därför datera graven till 1400-tal eller äldre. Från midjan och upp har skelettet skadats då gravkoret byggdes. Strax utanför barnskelettet fanns rester av ytterligare en person. Dessa rester bestod av ett par fötter samt delar av underben (2). Underbenen hade kapats tvärt då man grävde för gravkoret. Intill barnets högra lårben fanns benen från ett spädbarn, bedömt till ca 6 månaders ålder (3). Dessa ben var mycket små och lätta och gick inte att rensa fram in situ, det är dock klart att det rör sig om en individ som sannolikt gravlagts vid ungefär samma tid som det innersta barnet. Längst ut i schaktet påträffades ytterligare en grav (4). Endast nackkotor, nyckelben och övre delen av bröstkorgen samt vänster överarm låg intakt. Graven hade skadats av både vapenhus och gravkor. Vid armbågen på vänsterarmen låg fingerben in situ vilket visar att personen haft armarna korsade över midjan. Skelettet härrörde från en kvinna.

De två barngravarna samt kvinnan kan säkert sägas vara medeltida, d.v.s. äldre än vapenhuset. Underbenen låg på samma nivå som barnskelettet och kan antas härröra från samma tid. Alla gravar var placerade i östvästlig riktning. Den innersta graven låg ca 1,1 meter under dagens marknivå medan den yttersta låg ca 1,3 meter djupt.

Den innersta gravens placering så nära rundkyrkans mur är intressant. I en norsk lag, Borgarthing lagen, från 1200-talet med rötter i 1000-tal finns att läsa att lendmenn (män som fått egendom av kungen och var i hans tjänst) skulle begravas öster och direkt söder om kyrkväggen, i takdroppet. Detta gällde dock bara om de bidragit till kyrkbygget, annars skulle de begravas bland bönderna. I Eidsivathing lagen från samma tid beskrivs samma förhållanden men med tillägget att män ska begravas på kyrkans södra sida och kvinnor på den norra. Kyrkogården kan sägas vara indelad i koncentriska cirklar som utgick från kyrkobyggnaden. Ju närmare kyrkan desto heligare mark och ju högre status man hade i samhället desto närmare kyrkan begravdes man (Jonsson 2009:51ff).

Att just ett barn fått den bästa platsen på kyrkogården kan tyckas märkligt med tanke på vad som beskrivs ovan. I de skandinaviska lagarna beskrivs olika åldrar i en människas liv som vändpunkter. Den första var dopet då barnet tas upp i den kristna gemenskapen. Runt sju års ålder nådde man en ny fas. Vid begravning behövde prästen bara be för barn över sju år. Från och med sju års ålder kunde man också konfirmeras eftersom man då ansågs kunna fatta egna beslut. När man sedan räknades som vuxen varierar (Jonsson 2009:49ff). Barnet som begravts närmast kyrkans vägg kan alltså antas tillhöra en familj med hög status.

Ytan framför Langeska gravkoret

Framför gravkorets dörrar fanns en yta med flera begravningar. Dessa är sannolikt yngre än de som hittades i vinkeln mellan vapenhuset och gravkoret. Benen var

mörkare och inte lika torra som de medeltida benen. Kistbeslagen och bevarade delar av kistor talar för en datering till 1600-talet. Det översta lagret, ca 1 meter djupt, var även här omrört och innehöll mängder av skadade ben, kistspikar och kistbeslag. Flera av benen var kraftigt grönfärgade vilket tyder på att de begravts i kopparkistor. Under detta lager påträffades ett skelett bevarat från midjan och ned. Strax under detta ytterligare ett som dock bara var bevarat från midjan och upp. Det var dock helt klart att det rörde sig om två individer då den förstes fötter låg strax intill huvudet på den andre. Direkt på det undre skelettet hittades delar av ytterligare individer, bl.a. en underkäke, som hamnat där då man fyllt igen graven. Ytterligare individer, delvis intakta påträffades. Samtliga gravar hade skadats då man grävt nya. Längst ned på ca 1,6 meters djup påträffades rester av en liten trapetsoid kista, endast 15 cm bred i fotändan. Kistbotten var bevarad men endast ett underben låg på denna. Samtliga individer var placerade i östvästlig riktning.

Gravarna i detta område var anlagda före gravkorets byggnation på 1780-tal. Då man grävde för gravkoret hade man vid återfyllningen samlat vissa skallar och lagt tillsammans. Strax under tröskeln till gravkoret låg fyra skallar samlade i de återfyllda massorna.

Fynd: I de kringrörda massorna framför gravkoret påträffades ett mynt, en s.k. brakteat, d.v.s. ett mynt med prägling bara på en sidan. Denna var en penning av silver präglad under Albrekt av Mecklenburg 1360-70. Dessutom hittades ett skospänne i järn, kritpipsfragment en bältessölja av brons och flera fragment av huggen sandsten.

Det okända gravkoret

Omedelbart väster om det Langeska gravkoret påträffades ett tidigare okänt gravkor. Gravkoret var konstruerat så att den östra väggen låg direkt emot väggen till det Langeska gravkoret. Väggen var byggd av 0,2-0,4 meter stora stenar sammanfogade med kalkbruk och anslöt till kyrkans grund i norr. Insidan av väggen bar spår av puts. Den södra väggen bestod av en delvis tuktad sten, 0,9 meter lång och 0,2 meter bred. Stenen var ställd på högkant och var ca 1 meter djup. Gravkoret var 2,1 meter långt i nordsydlig riktning, det avgränsades inte mot väster då dräneringsarbetet inte krävde ett bredare schakt. Gravkoret var igenfyllt med sten, tegel och kalkbruk och grävdes inte i botten, djupet kunde därför inte avgöras.

Rundkyrkan

Rustbädd av rundad natursten ca 0,4 meter stora. Därpå ett lager tuktad sten 0,5-0,7 meter stora med kalkbruk i fogarna, därpå själva rundkyrkans vägg. Rustbädden skjuter ut ca 0,2 meter utanför lagret med tuktad sten som i sin tur skjuter ut ca 0,2 meter utanför rundkyrkans vägg. Rundkyrkan har tidigare varit putsad ända ned till det tuktade partiet men idag ligger maktnivån ca 0,3 meter högre. (Putsprov taget.)

Vapenhuset

Den undre muren i vapenhuset bestod av delvis tuktade 0,2-0,5 meter stora stenar fogade med kalkbruk. Denna grävdes inte fram i sin helhet, hur djupt grunden för vapenhuset låg kunde alltså inte fastställas. Den del som blottades vid grävningen var dock ca 0,7 meter hög. Tydligt var dock att vapenhusets grundmur låg djupare än rundkyrkans rustbädd. Grundmuren skjuter ut ca 0,3 meter utanför själva vapenhusets vägg. Den delen av vapenhusets vägg som ligger under dagens marknivå är byggd av grövre tuktad sten 0,2-0,4 meter stora med mindre stenflisor

i mellanrummen. Denna del är också slarvigare fogad än den synliga delen av väggen. Partiet är ca 0,7 meter högt.

Gravkoret

En nedgrävningskant, 0,2-0,4 meter bred omgav gravkorets mur. Den syntes tydligt mot den kringliggande gula sanden i botten på schaktet. Muren var uppbyggd av 0,2-0,4 meter stora tuktade stenar. På sina ställen hade man återanvänt huggen sandsten. Denna grävdes inte fram i sin helhet, hur djupt grunden för gravkoret låg kunde alltså inte fastställas.

Tv. Västra sidan av gravkoret efter att gravhällen tagits bort. Th Vid grävning på ytan för den borttagna gravhällen framkom en murad grav belägen i nord-sydlig riktning. På bilden syns de frilagda murdelarna, en östlig långsida och en sydlig kortsida. I norr sammanfaller utbredningen med kyrkans grundmur. Foto Åsa Berger. Lp20110723 och lp20110726.

Den murade graven från norr, med den sydliga kortsidan centralt i bilden. Foto Åsa Berger. Lp20110725.

*Tv. Utrymmet mellan gravkor och vapenhus efter att stenläggningen avlägsnats.
Th. Rundkyrkans grundmur med från fasadlivet utskjutande rustbädd.
Marknivån har blivit något förhöjd genom åren och delar av fasadlivet är numera dolt under mark. Foto Åsa Berger. Lp20110724 och lp20110728.*

*Tv. Vapenhusets grundmur till höger ansluter mot rundmyrkan med en stötfog.
Th. En av barngravarna som påträffades invid rundkyrkans vägg. En C-14
analys av skelettet bekräftade att graven är medeltida och troligtvis härrör från
1300-talet. Foto Åsa Berger. Lp20110729 och lp20110727.*

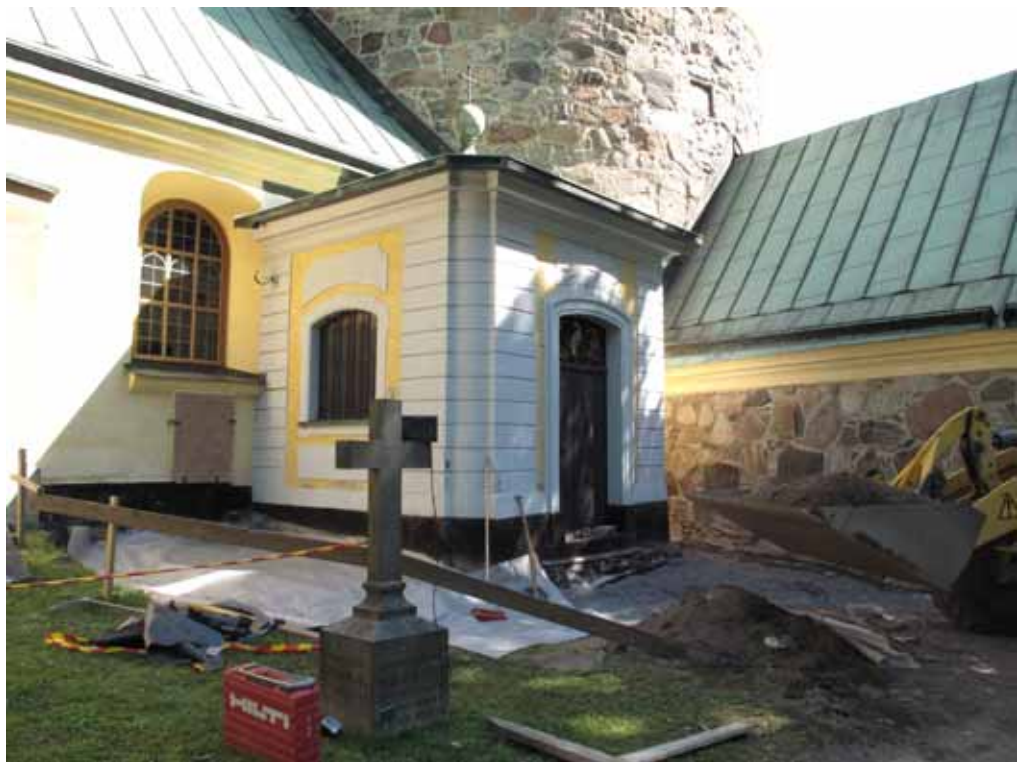
Gravkorets södra grundmur frilades i sin helhet. Foto Åsa Berger. Lp20110732.

Schaktet söder om gravkoret från sydväst. Foto Åsa Berger. Lp20110731.

Schaktningen är i full gång. Foto Åsa Berger. Lp20110733.

Dräneringsarbete pågår. Schakten är återfyllda. Foto Cecilia Pantzar Lp 20110529.

Avvikelser från arbetshandlingar

Avgående

- Hängrännor byttes inte ut
- Stensockeln kompletterades inte med ny sten, utan putslagades istället

Tillkommande

- Invändiga puts slagningar

Kulturhistorisk bedömning av utförda åtgärder

Åtgärderna utfördes i enlighet med gällande arbetshandlingar och tillstånd. Insatsen gjordes med god hänsyn till kyrkans kulturhistoriska värden.

Övriga handlingar med relevans för ärendet

Åsa Berger. 2010-06-22. Arkeologisk förundersökning i form av schaktövervakning.

Margareta Boije. 2010-09-15. Rapport från benbesiktning i Langeska gravkoret, Solna kyrka.,

Uppsala Universitet. 2010-11-12. C14-datering av ben från kyrkogården.

Referenser

Jonsson, K. 2009, Practices for the living and the dead. Medieval and post-reformation burials in Scandinavia. Stockholm studies in Archaeology 50. Stockholms universitet.